

TEK DUNYA ÇOK İNANÇ
DİYALOĞA FARKLI YAKLAŞIMLAR

Editörler:

Mahmut Aydın & Süleyman Turan

hitabevi

HİTABEVİ YAYINLARI-6
ISBN 978-605-63667-6-5

© Hitabevi, Mayıs 2013
Tek Dünya Çok İnanç | Mahmut Aydın & Süleyman Turan

Genel Yayın Yönetmeni
Erdal Eş

Sayfa Düzeni
Hitabevi

Kapak Tasarımı
Uğur Polat

Baskı
Tarcan Matbaası
Zübeyde Hanım Mahallesi, Samyeli Sokak No: 15
İskitler-Ankara
Tel: 03123843435

Basım Tarihi Mayıs 2013

Hitabevi Basım Yayın Dağıtım /Erdal Eş
Bayındır Sk. No: 27/28
Kızılay-Çankaya -Ankara
Tel: 0312 4355566
erdales@hotmail.com

Diyalogdan Sonraki Adım*

John Hick
çev. Mahmut Aydın

İnançlar arası diyalog, yaklaşık bir kuşaktır, giderek artan ölçüde ve pek çok alanda devam eden ve gelecekte de artarak devam edecek olan bir olgudur. Diyalogdan sonraki adımdan bahsetmekle, diyalogun sonunun geldiği veya onun başka bir şeyle yer değiştirmesi kastedilmemektedir. Diyalogun ötesindeki adım, diyalogun yerini alan bir şey değil, onun değerini artırmanın bir yoludur. Bu adım, kendi inançlarının gerçekten tek ve yegâne doğru inanç olduğunu çoğunlukla yüksek sesle dile getirmeksizin zihinlerinde muhafaza eden dindarlar arası diyalogdan, insanların birbirlerinin ayırt edici manevi idraklerinden serbestçe yararlanabilmeleri ve dünyanın yoğun sosyal, ekonomik ve siyasi sorunlarına birlikte göğüs gerebilmeleri için ötekinin dinsel eşitliğini hakiki olarak kabul edenler arasındaki bir diyaloga geçiştir.

Bu gelecek adım, farklı dinlerin yeni bir çeşit global din oluşturmak için birleşerek tek bir inanç meydana getirmesi değildir. Aksine dinlerin çoğulluğu ve çeşitliliği, olumlu ve değerlidir. İnsan olmanın bir sonucu olarak dünya ölçeğinde oluşan büyük kültürler ve dinlerin oluşturduğu çeşitlilik, ortadan kaldırılması gereken bir şey değil, kutlanması ve anlaşılmaya çalışılması gereken bir olgudur.

Bu gelecek adımı tetkik ederken evrensel olarak kullanılan bir terim değil de Hıristiyan söyleminde yaygın olarak kullanılan bir terim olmasının farkında olarak "kurtuluş" (*salvation*) ifadesini kullanıyorum. Bu bağlamda kurtuluş, büyük dünya dinlerinin her birinin

* John Hick, "The Next Step Beyond Dialogue", in *The Myth of Religious Superiority: Multifaith Explorations of Religious Pluralism*, ed. Paul F. Knitter, Maryknoll: Orbis Books 2005, ss. 3-12.

temel gayesidir. Dünya dinlerinin her biri, insanoğlunun çektiği acı ve ıstırapı, ihmali, gaddarlığı, adaletsizliği, sömürüyü, cahilliği ve bunların çoğunun nedeni olan düşüncesizliği ortadan kaldırmaya yakın ilgi göstermektedir. Bu dinlerin hepsi, hem bireysel hem de kolektif olarak sıradan beşeri durumumuzda son derece derin ve trajik olarak kusurlu şeyler olduğunu kabul etmektedir. Onlar bunu çeşitli şekillerde kavramsallaştırmaktadır. Bazıları, onu, bizim düşmüş varlıklar olduğumuz için günahkâr olduğumuz şeklinde ifade ederken, bazıları da dünyanın tozundan yapılmış narin ve kırılğan bir yapıda olduğumuzu ifade etmektedir. Diğer bazıları ise onu, Budist öğretilerde olduğu gibi, tüm yaşamın her türlü acı ve ıstırapı içinde barındıracak şekilde ıstırap olduğunu ifade ederek kavramsallaştırırken, bazıları da kendi iç dünyamız ve parçası olduğumuz evrenin gerçek tabiatından habersiz yaşamak olarak ifade etmektedir. Bütün bunlar aynı gözlemlenebilir gerçeklere işaret etmektedir. Ancak oldukça aşikar olan hayatın bu karanlık yanına rağmen, bu büyük dinsel geleneklerin her biri, kozmik optimizm olarak adlandırdığımız bir form olarak göze batmaktadır. Bu kozmik optimizm içinde onlar, burada ve şimdi idrak edilmeye başlanabilen sonsuzca iyi bir durumun gerçek imkanını taraftarlarına sunmaktadır. Her bir durumda bu duruma yönelik hareket, tabii ben-merkezlilikten farklı veçhelerinden dinlerin üzerinde odaklandığı Mutlak-Gerçeklikte odaklaşan yeni bir oryantasyona/dönüşüme geçişi ihtiva etmektedir.

Din: Harici ve Dâhili (Boyut)

Gelin dinin iki farklı veçhesi arasında bir ayırımında bulunalım. (Bunlardan) biri, birbirine karşı tarihsel süreçte oluşan ve insanlık tarihini oluşturan diğer faktörlerle etkileşim içinde olan mevcudiyetler olarak dindir. Onlardan her biri, prensipte de olsa kendi üye listeleri bağlamında kendi sınırlarına sahiptir. Onlar, müstakil ve çoğunlukla da rakip kurumlar olarak birbirleriyle ilintilidir. Tarihçiler ve sosyologlar tarafından araştırılan anlamda din, işte budur. Bundan dolayıdır ki dinin üniversitelerde en çok araştırılan yönü bu olmuş-

tur. Bir din, ister bireysel, isterse bir din kurucusu veya kutsal bir kitap ya da uzunca bir arifler veya peygamberler silsilesi vasıtasıyla husule getirilsin her bir durumda süregelen bir beşeri kurum veya kurumlarda vücut bulmaktadır. Dinsel olanlar da dâhil tüm beşeri kurumların zaman içindeki gelişip kurumsallaşmasında beşer etkisi ve tesiri vardır. Bundan dolayı da onlar kaçınılmaz olarak beşer tabiatındaki sadece en iyiyi değil, aynı zamanda en kötüyü de yansıtmaktadır.

Bu yüzden insanlık tarihini etkileyen son derece güçlü faktörler olan dinsel kurumların sadece önemli derece iyi ve güzel işlevler görmediği, aynı zamanda da insanlığa büyük zararlar verdiğini görüyoruz. Bir taraftan dinler bir kabile veya ulusu/milleti tanımlayarak sosyal uyum vasıtaları olmuş ve ahlaki olarak insanlara meydan okuyarak ve sıkıntı anında onlara rahatlık/huzur ve destek vererek asırlardır yüz milyonlarca insanın yaşamı için bir anlam çatısı temin etmiştir. Dini kurumlar, medeniyetlerin oluşmasında, dilin, eğitimin ve bilimin gelişmesinde, hastahanelerin ve üniversitelerin oluşumunda, edebiyat, müzik, resim, heykelcilik ve mimarinin oluşumunda ilhamda bulunarak merkezi roller oynamışlardır. Ancak diğer taraftan hâkim sınıfın sosyo-kontrol araçları da olmuşlardır. Bu çerçevede onlar, asırlardır süregelen erkeklerin kadınlar üzerindeki ataerkil baskınlığını desteklemiş hatta bunun vücut bulmasını sağlamışlardır. Dahası onlar, insanları birbirlerine rakip gruplara bölmüştür. Yine dinler, günümüzde dünyanın pek çok yöresinde meydana gelen oldukça trajik çatışma ve sürtüşmeleri haklı çıkarmak ve alevlendirmek için de kullanılmaktadır. Tanrı'nın, bir savaşın taraflarının her iki yanında da olduğu iddiasından hareketle Tanrı'nın desteklediği tek endüstri kolunun silah endüstrisi olduğunu söylenebilir! Bütün bunları aklımızın bir kenarında tutarak kurumsal dinin asırlardır insanlığa daha fazla yarar mı yoksa daha fazla zarar mı sağladığını sordüğümüzde, bana öyle geliyor ki iyilik ve kötülükleri sayılamayacak kadar çeşitlidir. Bundan dolayı bu konuda doğrudan bir karara varmak/sağlıklı bir karar vermek gerçekten mümkün görünmemektedir.

Kötülük ve iyilikleriyle birlikte dinin bu kurumsal veçhesi öykünün ancak yarısıdır. Diğer yarısı ise, bizim hali-hazırda ideal bir ifadesini bulamadığımız ancak kabaca her bir bireyin İlahi Varlığa, Aşkın Varlığa, Mutlak Gerçekliğe, Gerçekliğe, Hakka dâhili bir yanıt anlamında maneviyat olarak adlandırdığımız şeydir. Tüm dünya dinleri, hem maddi dünyayı aşkınlaştıran hem de onda mevcut olan sınırsızca önemli gerçekliğin farklı yollarından bahsetmektedir. Bu tecrübe için ortak bir terim/ifade yoktur. Batı da biz pek tabii olarak Tanrıdan söz ederiz. Ancak global bağlamda, söz konusu gerçekliğin sonsuz/ebedi bir şahıs mı yoksa tek şahısta üçlü sonsuz/ebedi şahıs mı ya da şahsi, gayri şahsi arasında ayırım yapmanın ötesinde şahıs ötesi bir gerçeklik mi olduğu konusunda bir ön hüküm vermeden Mutlak Gerçekliğe işaret etme yolu olarak bunu yapmak zorundayız. Çünkü Budizm, Taoizm, Caynizm ve Hinduizm'in bazı kolları hakkındaki bilgilerimiz, dini, şahsi bir Tanrıya imanla eşitlemeyi artık mümkün kılmamaktadır. Tanrıdan, söz konusu imalı çağrışımları dikkate almadan bahsetmek oldukça zordur. Bu nedenle ben Tanrı yerine Mutlak Varlık ifadesini kullanacağım. Ancak bunu da o, diğer terimlerden daha iyi olduğu için değil, sadece mevcut terimlerden birinin kullanılmasında karar kılınması gerektiğinden dolayı yapıyorum.

Keşke Mutlak Varlığa dâhili/içsel yanıt için günümüzde oldukça gelişi güzel bir şekilde kullanılan maneviyattan başka daha iyi bir terim kullanılabilse. Ancak bana öyle geliyor ki şu an için bu terim *maneviyat*, *dindarlık*, *mistisizm*, *aşırı dindarlık* veya *iman*¹ gibi alternatifleri içinde benim kendi gayem için en iyisidir.

Tarihsel dinsel kurumların dışsal gerçekliği ve maneviyatın içsel gerçekliği olan bu iki veçhe arasında ikili bir ilişki vardır. Bir taraftan dinsel kurumların gelişmesi daima kaçınılmazdı. Çünkü bizler, fitrî

¹ İman (*faith*) terimi Wilfred Catwell Smith'in, iman ve birikimsel gelenek ayırımında kullandığı bir kelimedir. Modern klasik olarak kabul edilen *The Meaning and End of Religion* adlı eserinde bu ayırımı hepimizin dikkatine sunan o dur. Dinsel kurumlar ve maneviyat konusunda konuşurken farklı terimlerle onun bu ayırımını kullanıyorum.

olarak birbirimize ihtiyacı olan ve işleri birlikte yapma ihtiyacında olan sosyal varlıklarız. Bu bağlamda Mutlak Varlığa yönelik beşeri yanıt, bireysel olmadan önce temelde toplumsaldı. Allah'tan, büyük organize ve kurumsal dinlerin bünyesinde, sahip oldukları hatalara/yanlışlara rağmen, daima manevi yaşamla ilgili hususlar/alanlar olagelmıştır. Ancak diğer taraftan manevi yaşam, kurumsal yapıların dışında da meydana gelmektedir. Ancak bu noktada şu hususun da ilave edilmesi gerekmektedir: Bu durum meydana geldiğinde yani kurumsal yapıların dışında manevi yaşam vuku bulduğunda bu durum, yine de kutsal kitapların muhafazası, geçmişin hikmet geleneğinin toplanması ve kurumsal yapılarda toplanan nesilden nesile nakledilerek gelen dua ve meditasyonlara bağlıdır. Dinin manevi ve kurumsal bu iki veçhesi birbirine ihtiyaç duymaktadır. Mutlak Varlığa bireysel yanıtı aşkınlaştıran manevi yaşamın, dinin yaşayan kalbi olduğu ve gerekli olmakla beraber kurumların ikincil konumda olduğunu ve kurumların kendilerini mutlak otorite olarak kılmak istediklerinde potansiyel olarak tehlikeli güç merkezleri olduklarını ısrarla vurgulamak istiyorum.

Etki Sahaları

Manevi boyutun kurumsal hayata oranla daha öncelikli olduğunu ısrarla vurguladığımızda genelde batılı düşünce tarzımızdan farklı olan bir din idraki açığa çıkar. Bir Budist, Konfüçyüsçü, Taoist olmanın oldukça normal olduğu zamanlarda bu anlayışı Çin'de görmekteyiz. Yine günümüzde Japonya'da oldukça önemli sayıda bir insan topluluğu, hem Budizm'i hem de Şintoizm'i hayatlarına uygulamaktadır. Keza Hindistan'da batılıların icat ettiği bir terim olan "Hinduizm" çatısı altında toplanan Vişnuculuk ve Şivacılık gibi pek çok farklı düşünce ve uygulama ekolü birbirine zıt veya rakip ekoller değildir.

Dinin bu bildik olmayan idraki söz konusu olduğunda farklı inançlar birbirlerine karşı sınırlı oluşumlar olarak değil, daha ziyade Buda'nın öğretisinden ortaya çıkan etki, Tao Te Ching'den ortaya çıkan Taoist etki gibi manevi etki alanları olarak görülür. Bir kimse

karşılıklı birbirini dışlayan üyelikle iki farklı gruba aynı anda ait olamazken, bir kimse iki veya daha fazla birbiriyle örtüşen manevi etki sahasında rahatlıkla yaşayabilir. Bir ve aynı kişi, oldukça farklı kaynaklardan gelen etkilere yanıt verebilir ve gerçekte çoğumuz ve günümüzde gittikçe artan sayıda kişiler tam da bunu yapmaktadır. Bu tarz din modelinde kurumlar hala yerlerini muhafaza etmektedir. Onlar, toplumsal hatıraların korunmasında ve toplumsal ritüel ve sembollerin tedarikinde hala gereklidir. Ancak onlar, artık tesis edilmiş yapıları kapalı olan ve profesyonel din adamı teşkilatları birbirine karşı olan oluşumlar olarak görülmemelidir. Dinsel kurumlar aşağı yukarı insanlığı bölerken maneviyat olarak adlandırdığım Mutlak Varlığa dâhili açıklık, insanları muhalif gruplara bölme eğiliminde değildir. Maneviyat, karakteristik olarak farklı dinlerde farklı şekiller alır ancak bu farklılıklar birbiriyle tezat teşkil etmekten ziyade birbirini tamamlayıcı niteliktedir.

Benim Dinim Seninkinden Üstündür Anlayışı

Batıda, dinlerin birbirine karşı mevcut sınırlı oluşumlar olarak varlıklarını devam ettirdiği yönünde hâkim bir anlayış vardır. Bu şekilde görüldüğünde her bir din, manevi uygulamaların, saygın kutsal kitapların, değerli kredoların, öykülerin, mitlerin, bildik sembollerin, doktrin sistemlerinin, ahlaki kuralların, büyük karizmatik figürlerin, anımsanan tarihsel olayların, kültürel birikimlerin ve yetkin figürlerin oluşturduğu eşsiz bir bütünlüktür. Bu durumda çoğulcu anlayış bu durumdaki dinlerin birini ötekinden üstün tutmanın ve diğerlerinden eşsiz derecede üstün olduğunu iddia etmenin büyük bir hata olduğunu öngörmektedir.

Bu tarz bir anlayış niçin hatadır?

Bu durum, büyük oranda bizim doktrinlerin kurumsal sisteminden başlayarak ondan çıkarımlarda bulunmayla işe başlayan yukarıdan aşağıya bir metot mu yoksa beşer yaşamının gözlemlenebilir gerçekliklerinden yola çıkarak onların ne ima ettiğini soran tabandan yukarıya doğru bir yöntem mi izlediğimize bağlıdır. İkinci yöntemi

kullanmak suretiyle herkesin miras aldığı dinin ve eşit derecede herhangi bir kimsen reaksiyon gösterdiği ve reddettiği dinin büyük oranda kişinin doğduğu/dünyaya geldiği yere bağlı olduğu aşikâr gerçeğiyle işe başlıyorum. İtalya'da Hıristiyan bir ailede dünyaya gelen bir kişi çok büyük bir oranda Budist değil, Hıristiyan olacaktır. Eğer kişi Pakistan'da dünyaya gelirse çok büyük oranda Yahudi değil, Müslüman olacaktır. Eğer Tayland'da dünyaya gelirse çok büyük oranda Hıristiyan değil, Budist olacaktır. Kahire'de Hıristiyan bir ailede dünyaya gelen bir çocuk bu durumu, "biliyorsunuz ki eğer yan komşuda dünyaya gelseydim Müslüman olacaktım" şeklindeki sözleriyle en iyi bir şekilde ortaya koymaktadır. Bir inançtan diğerine bireysel ihtida, şüphesiz ki her zaman ve her yönde olmaktadır. Bu ihtida olduğunda/ her ne zaman olursa olsun onun ilgili kişi için doğru bir hareket olduğunu varsaymamız gerekmektedir. Aynı gelenek içinde bir nesilden diğerine yaşanan yoğun inanç nakilleriyle mukayese edildiğinde böylesi ihtida hareketleri, istatistiksel olarak son derece önemsizdir. Gerçek şudur ki biz, büyük oranda onu, tıpkı milliyetimiz, dilimiz ve kültürümüz gibi miras olarak alırız.

Bu olgusal gerçekliğin imaları nelerdir? Söz konusu imalar diğer dillerin terimleri bağlamında da eşit derecede iyi ifade edilebilmesine rağmen ben, onları, Hıristiyan terimleri bağlamında ortaya koymaya çalışacağım. Çoğu Hıristiyan varsaymaktadır ki veya geleneksel olarak yapılagelen iddialardan dolayı varsaydığı sanılmaktadır ki Yahudi, Budist veya Müslüman olmaktan ziyade Hıristiyan olmanın önemli bir dinsel avantajı vardır. Bunun en güçlü şekli sadece Hıristiyanların cennete gideceği ve diğer tüm insanların da cehenneme gideceği yönündeki geleneksel inançtır. Ancak günümüzde ana gövde Hıristiyan Kiliseleri bu geleneksel görüşün çok ötesine geçmiş ve büyük oranda şu inançta karar kılmış durumdadır. Bu yeni görüşe göre bir taraftan herhangi bir kimse için kurtuluş sadece İsa-Masih'in çarmıhta kefaretilocu ölümü vasıtasıyla mümkün olmakta, diğer taraftan da Hıristiyan olmayanlar, dünya ölçeğinde aktif olarak faaliyette olan Kutsal Ruh'un evrensel varlığından dolayı Mesih'in kurtarıcı eyleminden

istifade etmektedir. Bu yeni anlayışa göre de Hıristiyanlar, hala Kilisenin bir üyesi olmanın, yani Hıristiyan olmanın dinsel bir öneme ve avantaja sahip olduğuna inanmaktadır. Vatikan'ın Uluslar arası Teoloji Komisyonunun "Hıristiyanlık ve Dünya Dinleri" adlı dokümanında şu ifadelere yer verilmektedir. "Kutsal Ruhun evrensel varlığı onun Mesih'in Kilisesinde özel olarak bulunuşuyla mukayese edilemez... Sadece Kilise, İsa'nın mistik bedenidir ve sadece onda Kutsal Ruhun varlığı tüm yoğunluğuyla verilir". Büyük oranda Protestan bir birlik olan Dünya Kiliseler Birliği'nin 1990'daki Baar bildirisinde diğer dinlerdeki hakikat, hikmet, sevgi ve kutsallık kabul edilmekte ve peşinden "tüm bunların Kutsal Ruh'un dolayısıyla da Kutsal Teslisin İkinci şahsının hediyeleri" olduğu ifade edilmektedir.

Günümüzde hem Katolik hem de Protestan teologlar ve kilise yetkilileri arasında en rağbet gören görüşün bu olduğunu söyleyebilirim. Diğer bir deyişle günümüzde hem Hıristiyan teologları hem de kilise yetkilileri arasında hâkim olan görüş, Hıristiyan olmayanların Hıristiyan kurtuluşunun alanına dâhil edilmesi, yani kapsayıcılıktır. Ancak bu görüşe göre Hıristiyanlık, eşsiz merkeziliğini ve normatifliğini, hatta dürüst olmak gerekirse üstünlüğünü korumaktadır. Tanrı'yı merkezde ve diğer dinleri de onun etrafında dönen yörüngeler olarak gören güneş sistemi benzetmesini ele alacak olursak kapsayıcılık, güneşin hayat veren sıcaklığının ve ışığının doğrudan yeryüzüne yani Hıristiyan kilisesine düştüğünü ve buradan daha az derecede diğer gezegenlere yansıdığını savunmaktadır. Veya ekonomik bir benzetmede bulunacak olursak ilahi merhametin zenginliği doğrudan kiliseye düşmekte ve daha sonra da sulandırılmış bir şekilde damla damla diğer inançların mensuplarına akmaktadır. Bu bağlamda sormamız gereken en önemli/ciddi soru, bu durumun, alt seviyede/halk arasında gözlemediğimiz beşeri durumun gerçekçi bir rivayeti olup olmadığıdır.

Nasıl bir yargıda bulunacağız? Elbette ki beşer hayatında dinlerin gözlemlenebilir meyveleriyle. Sanırım bu meyveler Hıristiyan

yazar Aziz Pavlus tarafından en iyi şekilde betimlenmiştir: “ Sevgi, neşe, barış, sabır, şefkat, iyilik, bağlılık, yumuşak huyluluk ve özdenetim...(Gal. 5:22-23). Bu özelliklere sosyal ve uluslararası adalet ve barışı da ekleyebiliriz. Bunlar tüm dünya dinlerinde ortak olan değerlerdir. Kişisel olarak kendi geleneğim olan Hıristiyanlığın eşsiz üstünlüğü varsayımından şüphe duymaya götüren şey, bu gözlemlenebilir meyvelerin/ değerlerin sadece Hıristiyan Kilisesinde bulunmadığı, aksine az veya çok farklı kültürlerde ve farklı dinlerde de mevcut olduğu gerçeğidir. Açıkça bu durum tartışılabilir. Benim burada söyleyeceğim yegâne şey, ispat yükümlülüğünün kendi dininin mensuplarının ahlaki ve manevi olarak diğer din mensuplarından daha iyi insanlar olduğunu iddia edenlere düştüğüdür. Yani kendi dininin taraftarlarının diğer insanlardan/din mensuplarından ahlaki ve manevi olarak daha üstün olduğunu iddia edenler bunu ispatlamakla yükümlüdür.

Bunu Hıristiyan terimleriyle tekrar ifade etmeye çalışayım. Mesih’in şahsında Tanrı’nın eşsiz derece tam/mükemmel vahyine sahip olduğumuz, Tanrıyla eşsiz derecede doğrudan bir ilişki içinde olduğumuz, Kilisede Mesih’in mistik bedeninin üyeleri olduğumuz ve komünyon ayininde ilahi yaşamı hayatlarımıza dâhil ettiğimiz ve Kutsal Ruh’un rehberliği altında yaşam sürdüğümüz şeklindeki geleneksel inançlarımızı literal olarak kabul edersek elbette ki bu durum yaşamımızda fark edilebilir/gözlemlenebilir bir fark yaratmalıdır. Bu özelliklere sahip olan Hıristiyanlar, bu manevi faydalardan yoksun olanlardan daha iyi insanlar olmalıdır. Veya İsa’nın yaşamı ve ölümü tarafından resmen başlatılan bu yeni durum pratik bir farklılık yaratmamakta mıdır? Bu durumda onun değeri nedir? Bir ikileme karşı karşıyayız. Tecrübelerimizin sağladığı kanıtların aksine ya Mesih’in bedeninin üyeleri olarak Hıristiyanların genel olarak Hıristiyan olmayanlardan daha iyi insanlar olduklarını iddia etmek zorunda kalacağız ya da bu sonucu doğuran geleneksel inançlarımızı yeniden gözden geçireceğiz.

Bu noktada kendi dinimin, hakikat ve gerçek kurtuluş yolu olduğu konusunda benim için mükemmel bir örnek olduğunu da ilave etmeliyim. Sahip olduğum din içerisinde dünyaya geldim, o din beni şekillendirdi ve geliştirdi ve beni kendi hamurunda yoğurarak bana şekil verdi. O bana uydu ben de ona uydum. Bu her dinin taraftarı için söz konusudur. Sonuç şudur ki, normal olarak her birimiz kalıtsal olarak aldığımız inançta kalmalı ve onun kaynakları tam olarak kullanmalıyız. Çoğulcu bakış açısının bize söylediği şey, aynı şeyin diğer inanç mensuplarına da tam olarak uygulandığını kabul etmektir. Onlar da kendi inançları tarafından şekillendirilmiş ve onlar için de kendi gelenekleri eşsiz derece özel ve kurtarıcıdır.

Yeni Bir Anlayış Çatısı

Yeni bir anlayış çatısı nasıl oluşturacağız? Farklı fakat birbirinin tamamlayıcısı olan iki yol, aktif olarak tetkik edilebilir/bulunabilir.

Kişi işe önce kendi geleneğinden başlamalı ve diğer dünya inançlarının kurtarıcılık açısından eşitliğini veya diğer bir deyişle onları kurtuluş için eşit derecede hakiki yollar olarak kabul etmek için kendi kaynaklarını keşfetmek suretiyle dışı doğru hareket etmelidir. Zira her bir dinsel geleneğin kendi düşünce sisteminde/örgüsünde çoğulcu bakış açısını onaylayan unsurlar vardır. Ancak hangi kutsal kitap olursa olsun kendi bakış açılarını/görüşlerini ispatlamak için kutsal kitapları kullananlar pratikte kutsal kitabı seçmece olarak kullanarak kendi görüşünü destekleyen ifadeleri güdeme getirirken, kendi görüşünü desteklemeyenleri kasıtlı olarak bir kenara bırakırlar. Önsezim şudur ki temel bakış açımız/fikrimiz önce gelmekte ve daha sonra da ona uygun kitabî destek ve teolojik yorum seçilmektedir. İşte bundan dolayıdır ki temel çoğulcu bakış açısının savunuculuğunu yapmaya yoğunlaşmayı tercih ediyorum. Çünkü inanıyorum ki bu bakış açısı bir kere kabul edildiğinde teologlar ve yorumcular er veya geç onu resmi olarak onaylayacak mühür/damgayı ona vuracaklardır.

Bu yüzden tercih ettiğim yol, dinsel çoğulculuk için öncelikle entelektüel bir zemin hazırlamaktır. Tanıdığım bazıları bu alanda felsefi düşüncenin gereksiz olduğunu hatta arzu edilir bir şey olmadığını düşünmektedir. Bununla birlikte diğerleri global dinsel durumla ilgili benzerlik ve farklılıkların tüm muğlaklıklarıyla birlikte açık-seçik/anlaşılabilir bir izahını yapmaya çalışmanın hepimizin üzerine düşen bir sorumluluk olduğunu düşünmektedir. Bu bağlamda kendi önerimi oldukça kısa bir şekilde sunmaya çalışayım.

Bu öneriyi geliştirirken ipucunu büyük dinsel geleneklerin hepsinde onaylanan bir şeyden alıyorum. Bu şey de Mutlak Varlığın her türlü beşeri betimleme ve tasvirin ötesinde olduğu anlayışıdır. Önemli Hıristiyan teologlarından Thomas Aquinas'ın dediği gibi "Tanrı zihnimizin ulaştığı her türlü şeklin üstündedir".² Tanrı, Tanrı'nın mutlak ebedi kendi kendine varlığında tanımlanamazdır. Diğer bir deyişle Tanrı beşeri idrak sisteminin alanının dışında anlamında kategori üstüdür. Kendi sonsuz varlığı içinde bir Tanrı ile beşeri olarak bilenebilen Tanrı arasında bir ayırım yapmaktayız. Bu anlayışı, mutlak olarak tanımlanamaz Gerçeklik olan bizatihi Tanrı ile kutsal kitapların, Kilise doktrinlerinin ve ibadetlerinin Tanrısı olarak bilinen sınırlı beşeri terimlerle tasvir edilen ve anlaşılan Tanrı arasında bir ayırımı giden büyük mistiklerde bulmaktayız. Diğer büyük dinsel geleneklerde de benzer/paralel ayırımları bulmaktayız. Yahudilik ve İslam'ın mistik akımlarında ayırım, bir taraftan *Ein Sof*, Sonsuzluk veya *el-Hakk*, Gerçeklik ile diğer taraftan kendi sınırlı beşeri düşünce formlarımız ve dillerimiz çerçevesinde bize vahyedilen sonsuz gerçeklik arasındadır. Büyük Yahudi düşünürü Maimonides, bunu Tanrı'nın özü/cevheri ile tezahürü arasındaki bir ayırım olarak ifade etmiştir. Hinduizm'de bu ayırım, sıfatsız ve beşeri tanımlamanın ötesindeki Brahman olan nirguna Brahman ile tanrılar âlemi olarak beşeri olarak bilinen saguna Brahman arasındadır. Mahayana Budizm'inde ise bu ayırım, mutlak tanımlanamaz gerçeklik olan Dhar-

² Thomas Aquinas, *Suma contra Gentiles*, I, 14:3.

makaya ile onun merhametli Budalar âlemindeki tezahürü arasındadır.

Böylece biz, bizatihi olduğu şekliyle olan Mutlaklıkla aynı Mutlak Gerçeklik'in bize yansıyan/çarpan ve bizim ufacık zihnimiz tarafından resmedilen şekli arasında bir ayırımı sahip olmaktayız. Böylece Mutlaklıkla ilgili sahip olduğumuz farkındalık, onunla ilgili farkındalığımıza beşeri katkımızdan ortaya çıkan onun şeklini ve gerçekte onun farklı formlarını alan, aracılık edilmiş bir farkındalıktır. Herhangi bir şeyin farkında olduğumuzda bizzat bilme/tanıma eyleminin kendisinin bizim o şeyle ilgili bilincimizde oluşan şekli etkilediği yönündeki temel prensip günümüzde epistemolojide, bilişsel psikolojide ve bilgi sosyolojisinde tam olarak saptanmıştır. Bu durum asırlar önce Thomas Aquinas tarafından şu sözle enfes bir şekilde ifade edilmiştir: "Bilinen şeyler, bilenin düşünce kiplerine/kodlarına göre bilendedir".³ Sıradan âlem idrakinde bilenin düşünce kipi dünyanın her yerinde oldukça aynıdır. Ancak dinsel farkındalıkta bilenin düşünce kipi, farklı tarihsel ve kültürel durumlarda şekillenen ve gelişen farklı dinsel gelenekler arasında önemli oranda farklılık arz etmektedir. Bu yüzden benim önerim, hipotezim şudur: Dünya dinleri kendi farklı düşünce dünyaları ve farklı yollarla elde edilen tecrübe kipleri bağlamında aynı Mutlak Gerçekli'e yönelmektedir. Hindu kutsal kitaplarında bu konuda şu enfes ifade yer almaktadır:

Sen şekilsizsin. Senin yegâne şeklin bizim senin hakkındaki bilgimizdir.⁴

Bu hususu diğer bir şekilde izah edecek olursak Tanrıyla ilgili Hıristiyan farkındalığının tarihini göz önüne aldığımızda Mutlak Varlıkla, onunla ilgili çeşitli tasvirlerimiz ve kavramlarımız vasıtasıyla ilintili olduğumuzu söyleyebiliriz. Günümüzde ana gövde Hıristiyanlık bağlamında Tanrı, her şeyin fevkinde sınırsızca seven bir Tanrı'dır. Ancak ortaçağ Avrupa'sında birkaç asır Hıristiyan Tanrı anlayı-

³ Thomas Aquinas, *Summa Theologica*, II/II, Q.1, madde 2.

⁴ *Yogava'sistha*, I, 28.

şı oldukça farklıydı. Tanrı, korkunç/dehşet verici bir yargıç, korku ve dehşet objesi olarak düşünülmekteydi. Toplumun başına gelen kötülükler, musibetler, kuraklıklar ve hastalıklar ilahi ceza olarak görülmekteydi. Tanrı, kullarına karşı son derece kızgın olmalı, çünkü onları bu şekilde çok fazla acı ve ıstırapla ziyaret etmiştir. Bir kimseye hastalık veya bela/felaket geldiğinde bunun o kişinin günahları için bir ceza olduğuna inanılmaktaydı. Benzer şekilde Mesih de kendisiyle Yargı Gününde yüz yüze gelinecek korkunç bir yargıç olarak görülmekteydi. Ciddi ve dehşet verici bir şekilde insanların çoğunun cehennemde sonsuza tek yanacağına inanılmaktaydı. Merhamet için insanlar Mesih'e değil, mahalli azizlere veya bakire Meryem'e yüzlerini dönmüştü. Ancak XIII. yüzyılda günümüzde son derece kıymet verdiğimiz sevgi/aşk olarak Tanrı'nın imajı ve bedenleşmiş sevgi olarak Mesih'in imajı yeniden gün yüzüne çıkmaya başladı. Asırlardır değişen Tanrı mı yoksa bizim onunla ilgili beşeri tasvirlerimiz mi? Elbette ki değişen Tanrı değil, bizim onunla ilgili tasvirlerimizdir. Bu yüzden bu tarihsel bakış açısında ilahi varlığı/mevcudiyeti, Tanrıyla hakkındaki değişken beşeri tasvirlerimiz bağlamında bize bildirilmiş olarak görebiliriz. Beşeri kavram ve imajların oluşturduğu bir ekran vasıtasıyla Mutlak Varlıkla ilintiliyiz. Bu kavram ve imajlar da sadece gelenekler arasında değil, aynı zamanda geleneklerin kendi içinde de değişkenlik arz etmektedir.

Mevcut durumumuzu yansıtmaya noktasında bana en anlamlı gelen model şudur: Tek bir Mutlak Gerçeklik, Hıristiyanlık, İslam, Hinduizm... olarak adlandırdığımız dinsel yaşamın farklı belli başlı kollarında beşeri olarak kavranmakta ve tasvir veya sembolize edilmektedir. Önde gelen Müslüman sufi Rumi bu durumu şu enfes ifadesiyle gözler önüne sermektedir:

Lambalar farklı fakat Işık aynıdır. O öteden gelmektedir.⁵

⁵ R. A. Nicholson, terc., *Rumi: Poet and Mystic*, London: Unwin, 1978, 166.

Alternatifler?

Eğer bu başlangıç önerisiyse o zaman alternatifler nelerdir?

Aşikârdır ki alternatiflerden biri din karşıtı bir görüştür. Buna göre tüm tanrısal figürler ve dinler tarafından tanıklık edilen gayri şahsi mutlaklıklar, hayali yani beşeri tahayyülün ürünleridir. Ancak bu kitapta biz bu sabık soruna değinmiyoruz. Biz her bir durumda pozitif bir inanca bağlı kişiler olarak konuşuyor ve yazıyoruz ve biz burada dini bir kenara bırakmak için değil yüz yüze olduğumuz sorunları yeniden düşünmek için bir araya geldik. İkinci ihtimal/alternatif kendi geleneğimizin Tanrısı veya Mutlak Varlık'ının gerçek, diğerlerinin tümünün ise hayali olduğu hususudur. Bu da bizim bir kenara bırakılmasını önerdiğimiz geleneksel mutlakçılıktır. Üçüncü ihtimal/alternatif Kutsal Teslis, Allah, Vişnu, ve diğerlerinin aynı ilahi varlığın farklı adları olduğu anlayışıdır. Önceki kitaplarımdan birinin adı talihsiz bir şekilde yayıncı tarafından *Tanrı'nın Pek Çok Adları* adı altında yayımlanmıştı. Böyle bir isim bana göre yanlıştır. Nitekim kitabımın böyle bir adla yayınlanmasından yayıncı sorumluydu. Kutsal Kitaplarda tasvir edilen tanrılar açıkça aynı değildir. Onların her biri farklı ve eşsiz bir şahsi profile ve yeryüzünde beşer yaşamında tarihsel müdahalelerin kayıtlarına sahiptir. Örneğin aşırı birlikçi/tevhitçi Allah, aşikâr bir şekilde Kutsal Teslisle aynı değildir. Bu yüzden farklı adlar yanıt değildir.

Diğer bir ihtimal ise, tüm tanrı figürlerinin ve gayri şahsi mutlaklıkların benzer şekilde gerçek olduğunu öngören ultra-plüralizmdir.⁶ Buna göre Kutsal Teslis bir gerçeklik, Allah diğer bir gerçeklik, Rabbinik Yahudiliğin kullandığı kutsal Adonay başka bir gerçeklik, Vişnu, Şiva, Brahman, Tao ve Dharmakaya da başka başka gerçekliklerdir. Ancak böyle bir argümanın imalarını bir düşünün. O,

⁶ Bu ima yoluyla Mark Heim tarafında ileri sürülmüştür. O, farklı dinler tarafından aranan farklı sonların –Hristiyan cenneti, Müslüman cenneti, Budist nirvanası...- tümünün eşit derecede gerçek olduğunu ileri sürmüştür. Bkz., Mark Heim, *The Depth of the Riches: A Trinitarian Theology of Religious Ends*, Grand Rapids: Eerdmans, 2001.

Kutsal Teslisin Hıristiyan ülkelerde yönetimde olduğu ve buralarda kendisine ibadet edildiği, İslam'ın Allah'ının Müslüman ülkelerde hâkim olduğu ve kendisine buralarda ibadet edildiği, Sihlerin tanrısının Pencap'da hâkim olduğu ve kendisine burada ibadet edildiği ve benzer şekilde Budist meditasyonunun şahıs ötesi bakış açısı Burma, Tayland, Sri Lanka, Tibet, Çin ve Japonya'nın bazı bölgelerinde hâkimdir anlamına mı gelmektedir? Böyle bir anlayış sadece çok tanrıcılık değil aynı zamanda deyim yerindeyse çok mutlakçılık olur.

Bu uygun bir ihtimal midir? Üç nedenden dolayı bunun uygun olmadığını düşünüyorum. İlki; monoteist tanrıların her biri, tanrı hariç her şeyin yaratıcısı olarak tasvir edilmektedir. Mantıksal olarak böyle bir özelliğe sahip sadece tek bir tanrı olabilir. İkincisi; deist olmayan dinsel gelenekler tarafından tasdik edildiği şekliyle organize edilen bir kâinat bırakın pek çok Tanrı tek bir monoteist Tanrı anlayışıyla bile tezat teşkil eder. Üçüncüsü; günümüzde birkaç inanç pek çok ülkede ve şehirde birbirine karışmış durumdadır. Bu durum ilahi yargıların taksimini farklı şehirlere ve hatta cadde ve tek tek ev seviyesinde yapmamızı gerektirmektedir. Ne kadar çok ayrıntılarıyla açıklanırsa resim/durum o kadar çok tutarsız olmaktadır. Eğer bu şeylerden hiçbirini söylemek istemiyorsak o zaman ne söyleyebiliriz? Global durumla ilgili ortaya koyacağımız en iyi dinsel beyanın/ifadenin evrensel varlığının farklı olarak idrak edildiği, tecrübe edildiği ve farklı dinsel geleneklerde ona yanıtlar verildiği tek bir tanımlanamaz Mutlak Gerçeklik olduğudur.

Böyle Bir Anlayış Niçin Önem Taşımaktadır?

İşte bu benim önerimdir. Aramızdan diğerleri bu kitabın sayfalarında görüleceği üzere farklı önerilere sahip olabilir. Getirdiğim bu önerinin niçin önem arz ettiğini sorarak mütalaamı noktalayayım. Gerçekten bu öneri bir anlam taşımakta mıdır? Evet, bu öneri oldukça büyük bir öneme haizdir. Kendisiyle savaşta olan cihan şümül beşer toplumunun parçası olarak hayatımızı sürdürmekteyiz. Pek çok yerde erkekler, kadınlar hatta çocuklar din tarafından haklı çıkarılan ve

teşvik edilen çatışmalarda adam öldürmekte ve kendileri de öldürülmektedir. Bu olmaktadır. Çünkü her bir inanç, geleneksel olarak tek ve yegâne inanç olduğu konusunda mutlak iddialarda bulunmaktadır. Günümüzde kişinin kendi inancının eşsiz üstünlüğü üzerinde ısrar etmesi sorunun parçası olmaktadır. Zira rakip mutlaklar arasında sabit bir barış nasıl olabilir? Katolik teolog Hans Küng'ün ifadesiyle "Dinler arasında barış olmaksızın bu dünya insanları arasında barış olmayacaktır".⁷ Bu söze ben her bir dinsel gelenek kendini diğerlerinden eşsiz derecede üstün görmeye devam ettiği sürece dünya dinleri arasında gerçek bir barış ortamı tesis etmenin mümkün olmadığını ilave etmek istiyorum. İnançlar arası diyalog artan bir şekilde devam ettirilmelidir. Barış için yegâne sabit ve sağlam temel ancak diyalog, dinleri, karşılıklı olarak birbirini Mutlak Varlık'a farklı fakat eşit derecede geçerli yanıtlar olarak kabul etmeye sevk ettiğinde vaki olacaktır.

⁷ Küng, *Global Responsibility*, xv.